УДК 903.2(477.7-15)”636” DOI: 10.37445/adiu.2020.04.14

С. В. Іванова

ІМПОРТ АБО ІМІТАЦІЯ: ПРО ОСОБЛИВОСТІ БУДЖАЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИЧОРНОМОР’Я

Своєрідність матеріальної культури, перш за все — кераміки, дозволила дослідникам виділити особливу буджацьку культуру ямної культурно-історичної спільноти. Вирішення питання імпорту або місцевого виробництва деяких форм посуду дозволяє дійти висновку про наявність різноманітних та довготривалих зв’язків з культурами Центральної та Південно-Східної Європи, під впливом яких поступово склався керамічний комплекс буджацької культури.

Ключові слова: *імпорт, імітація, буджацька культура, Північно-Західне Причорномор’я.*

Вступ. Виділив окрему (нерушайську) культуру Північно-Західного Причорномор’я Л. С. Клейн, на матеріалах новобудовних досліджень 1960-х рр. (Клейн 1975). І. Т. Черняков змінив її назву на буджацьку, але відніс лише до пізнього етапу ямної культури (Черняков 1979) [1]. Потім майже всі дослідники, які займалися цією тематикою, давали власну назву для особливої культури або окремого культурного варіанту (Дергачев 1986; Алексеева 1992; Субботин 2000 та ін.). З часом Л. Клейн дійшов висновку, що нерушайська культура охоплює територію всього Балкано-Карпатського регіону, включаючи Північну Грецію, а Північно-Західне Причорномор’я — лише східний її форпост (Клейн 2007).

Вважається, що саме кераміка постає найвиразнішим маркером виділення окремої археологічної культури. Буджацька культура є складовою ямної культурно-історичної спільноти (КІС). Її характерна риса — своєрідний керамічний комплекс, частина з якого має аналогії в культурах Центральної і Південно-Східної Європи. Ще одна її особливість — пласкодонність практично всього посуду, на відмінність від інших ареалів ямної КІС. Традиційна ямна кераміка серед знахідок майже не відома.

Матеріали і методи. У розвитку буджацької культури можна виділити два хронологічних етапи: ранній (3100—2600/2500 ВС) і пізній (2600/2500—2200 ВС). Уже на ранньому етапі були вироблені специфічні форми кераміки, які є одними з визначальних при культурній атрибуції буджацьких пам’яток — це так звані буджацькі банки, амфори (переважно, сферичних обрисів) і амфороподібний посуд. Домінуючою формою кераміки були горщики, в основному, стрункіх пропорцій з невеликим, прямим або відігнутим назовні вінчиком, в невеликій кількості були знайдені округлодонні посудини. З інших категорій посуду зустрічалися кубки, глечики, миски, чаші (рис. 1).

На пізньому етапі в керамічному комплексі, як і раніше, домінують горщики і горщикоподібний посуд, але тепер він є більш уніфікованим. Банки і банкоподібни посудини, часом, більш приземкуваті, ніж на ранньому етапі, але, в цілому, мають схожий вигляд. Серед амфор переважають екземпляри стрункіх пропорцій, з високим або коротким вінчиком, найчастіше з вузьким дном; амфороподібний посуд не має виражених відмінностей від раннього етапу. В цілому, того ж вигляду залишаються чаші і миски. Відомі кубки зі шнурової орнаментацією. Майже всі аски також слід віднести до пізнього етапу. Деякі екземпляри посуду мають паралелі серед катакомбної та Бабинської кераміки, причому не тільки з Північно-

1. Терміни «буджацька культура», «буджацький варіант» стали домінуючими. Але, скоріш за все, ця культура з’являється вже з раннього етапу ямної КІС, бо саме тоді вже фіксуються її основні риси.

© С. В. ІВАНОВА, 2020

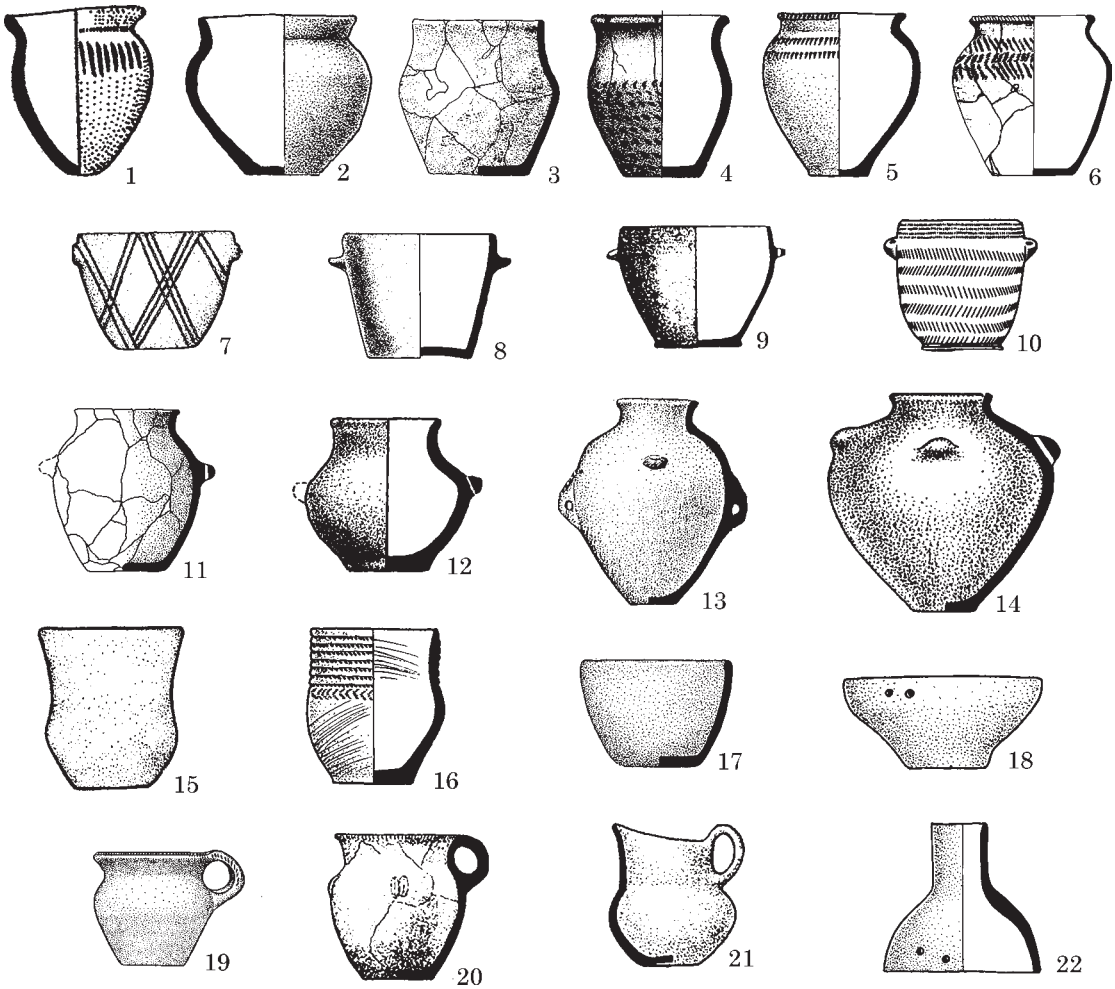

Рис. 1. Основні типи кераміки буджацької культури: 1 — Дальник 3/1; 2 — Новоселиця 3/2; 3 — Оланешти, к. 3; 4 — Саратени 3/4; 5, 22 — Новоградківка 1/4, 1/10; 6 — Сичавка 1/10; 7 — Гура-Бикулуй 5/13; 8 — Джурджулешть 2/14; 9 — Старі Беляри 1/14; 10 — Єфимівка 3/5; 11 — Ревова 3/7; 12 — Вишневе 52/40; 13 — Каменка 3/13; 14 — Корпач 2/13; 15, 21 — Глибоке 2/8, 2/11; 16 — Трапівка 6/20; 17 — Молога 2/25; 18 — Приморське 1/34; 19 — Маяки 1/18; 20 — Тараклія 16/5

Західного Причорномор'я, а й з віддаленіших територій.

Серед дослідників склався стереотип щодо саме імпорту окремих груп посуду (Черняков, Тощев 1985; Яровой 1985; Алексеева 1992). У літературі ми зустрічаємо назви: шнурові амфори, шнурові кубки, кераміка культури кулястих амфор?

Для вирішення питання (імпорти або ж імітація) нами були опрацьована вся колекція кераміки буджацької культури, яка зберігається в фондах Одеського археологічного музею, частково — в фондах Інституту археології та етнографії Академії наук Республіки Молдова, а також посуд культур ранньої бронзової доби у фондах Інституту археології Польської Академії Наук (м. Краків), з метою порівняння різнокультурних артефактів.

Результати та обговорення. Публікації кераміки дають можливість виявити напрям контактів, але по малюнкам (і навіть фото) далеко не завжди можна визначити, в якому культурному середовищі була вироблена та чи інша посудина. Порівняння деяких технологічних прийомів виготовлення та оформлення кераміки саме при візуальному вивченні надають змогу дати відповідь на важливе питання щодо місцевого походження чи привнесення тих чи інших конкретних екземплярів в буджацьке середовище. Цей аспект дозволяє уточнити характер та напрямки культурних зв'язків населення Північно-Західного Причорномор'я в ранню бронзову добу. Розглянемо типи й конкретні форми посуду, які традиційно відносяться дослідниками до імпортів.

Амфори. Цей тип посуду підрозділяється на дві групи, одна з яких пов'язана з культурою кулястих амфор (ККА), для іншої можна знайти аналоги в середовищі культур шнурової кераміки (КШК) і нижньодунайських культур ранньої бронзової доби.

Амфори ККА (рис. 2; 3) з Північного Причорномор'я розглядалися в науковій літературі (Szmyt 1999; Kośko, 2009). М. Шмит зазначає, що прямі контакти населення ККА (східної групи), і ямної культури спостерігалися тільки в двох регіонах лісостепу — на правому березі

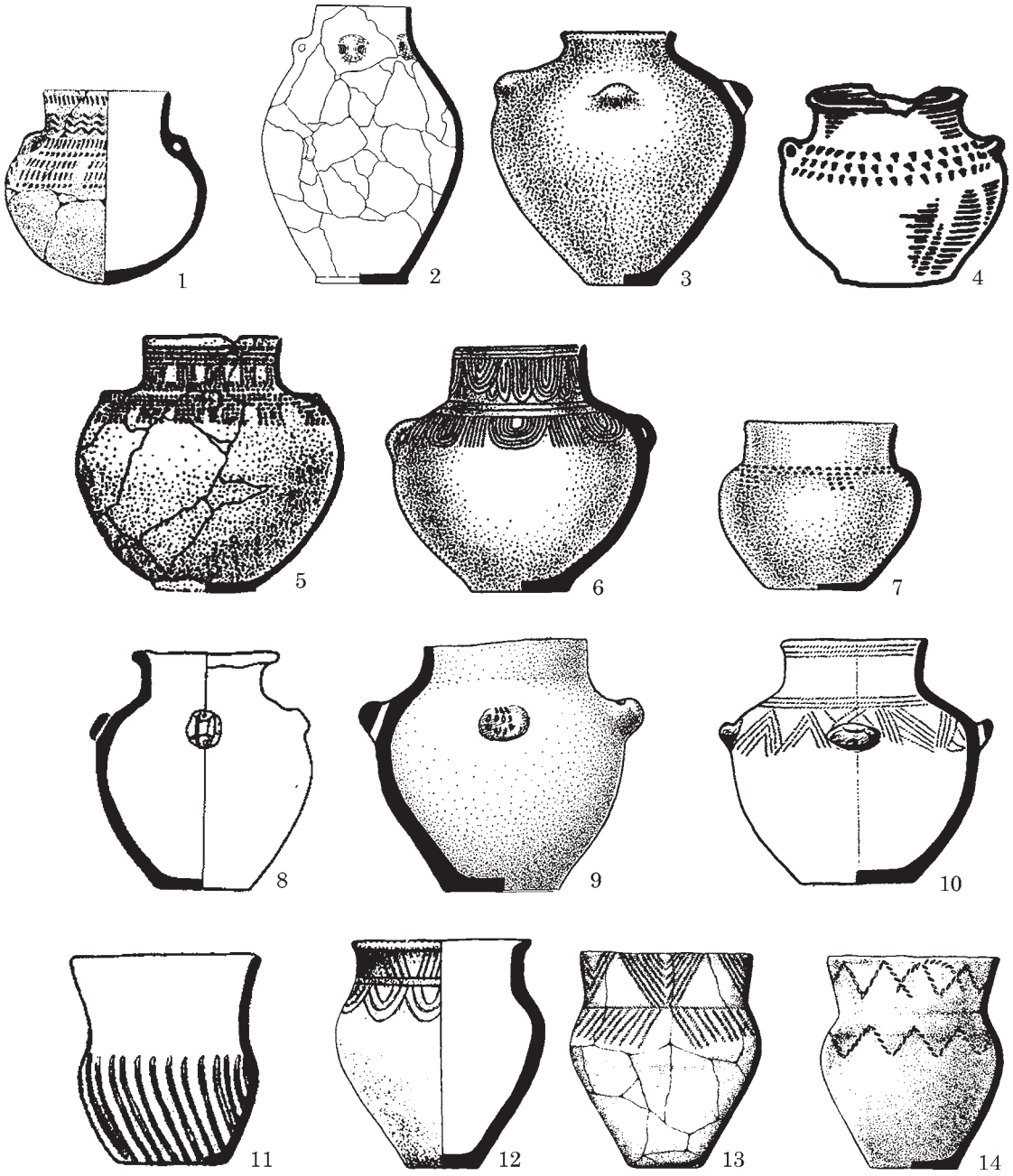

Рис.2. Посуд з буджацьких поховань, що має паралелі в культурі кулястих амфор: 1 — Мокра 3/4; 2 — Маркулешти 3/4; 3 — Корпач 2/13; 4 — Єфимівка 2/14; 5, 7 — Каменка 3/14, 445/7; 6 — Корпач 2/7; 8 — Татарбунари 1/2; 9 — Новоселиця 19/14; 10 — Градешка I, 5/11; 11 — Паркани 87/1; 12 — Орхей 1/3; 13, 14 — Оланешти 15/4, 5/5

Середнього Дніпра і між Прутом та Дністром (Szmyt 1999, p. 184), тобто, у другому випадку саме в ареалі буджацької культури. «Тактика контактів» в першій половині III тис. до н. е. проявляється не тільки в прикордонних регіонах, реєструється проникнення окремих представників КША глибоко в степ. Виділяються: сусідські зв'язки, сімейний обмін, дифузія ідей, військові конфлікти (Szmyt 2009, p. 242—244).

Але чи можна вважати всю цю кераміку імпортом, що з'явився внаслідок контактів? Чи це був вплив внаслідок довготривалих та достатньо тісних контактів, наприклад сімейного обміну чи сусідських зв'язків?

Візуальне вивчення доступних посудин дозволило дійти певних висновків. Так, синкретизм і поєднання різних традицій, на наш погляд, вказують на місцеве походження частини амфор подібного вигляду. Наприклад, в похованні Градешка I, 5/11 форма тулубу і чотири великих наліпи наближають амфору (рис. 2: 10) до типу VIIв, який в Східній Європі є трансформацією амфор ККА з чотирма ручками (Szmyt 1999, p. 127, fig. 38). Але ці ручки-наліпи мають вигляд, традиційний для буджацької культури і відомий на інших типах її посуду — буджацьких банках і амфорках. Це сплощені ручки з наскрізним вертикальним отвором (рис. 3: 5,

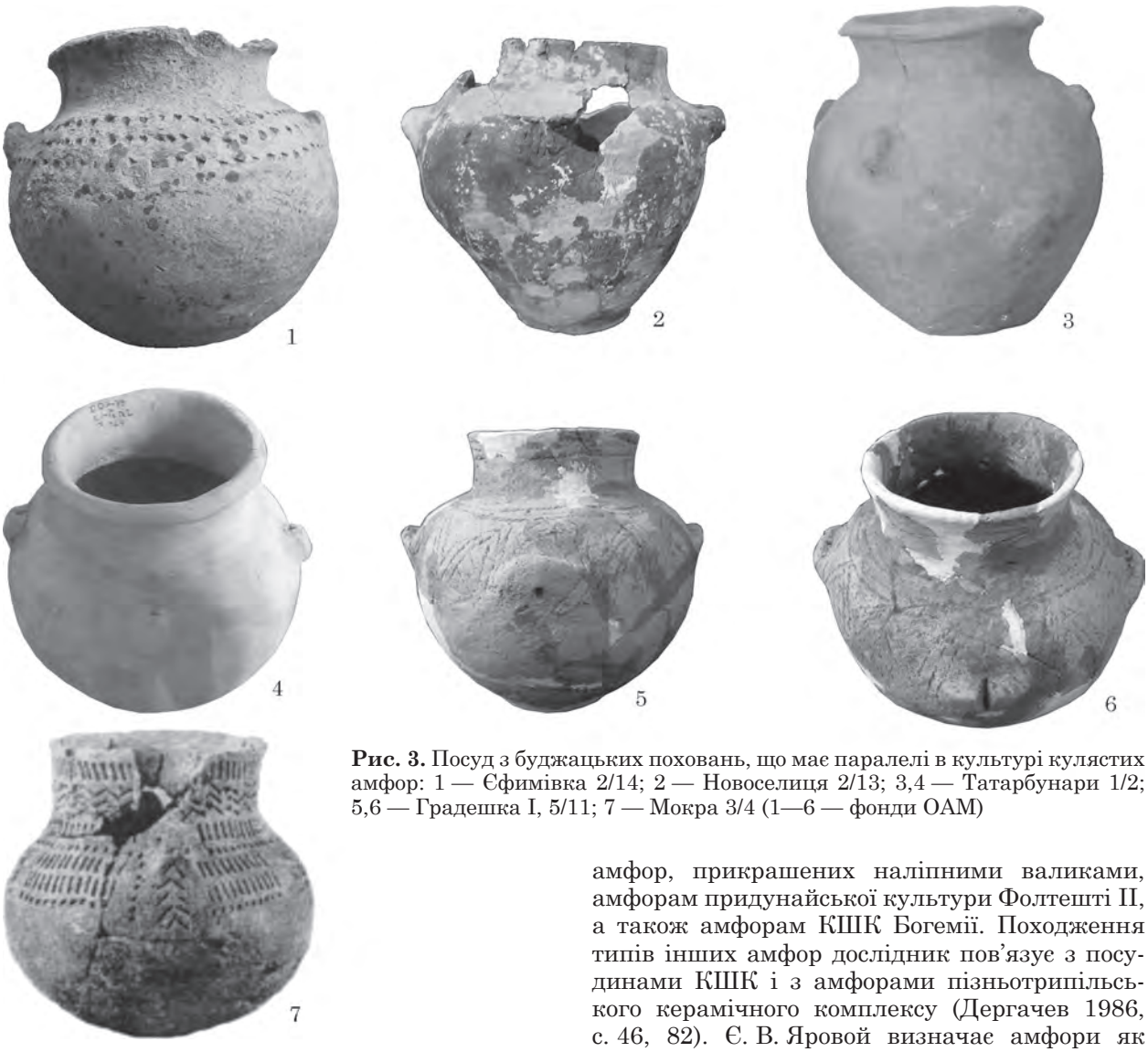

Рис. 3. Посуд з буджацьких поховань, що має паралелі в культурі кулястих амфор: 1 — Єфимівка 2/14; 2 — Новоселиця 2/13; 3,4 — Татарбунари 1/2; 5,6 — Градешка I, 5/11; 7 — Мокра 3/4 (1—6 — фонди ОАМ)

6). Незначне зміщення ручок від традиційного їх місця розташування на амфорі з Кам'янки 3/14 (рис. 2: 5), на думку М. Шмит, вказує на її місцеве походження. Нарешті, неакуратність, недбалість, товщина стінок окремих примірників (що не простежується на малюнках), безсумнівно, свідчить про те, що перед нами імітація посудин ККА. Особливо помітна крайня недбалість виконання амфор з Новоселиці 21/13 та Ефимівки 2/14 (рис. 3: 1, 2).

Водночас в деяких випадках можна говорити й про імпорт. Так, з ареалом серетской групи ККА пов'язано походження амфори з Мокра 3/14, Республіка Молдова (рис. 2: 1; 3: 7).

Амфори КШК (рис. 4; 5). У роботах, присвячених ранньому бронзовому віку Північно-Західного Причорномор'я, певна увага приділяється групі амфор великих розмірів зі сферичним та овальним тулубом, але інтерпретація їх, на наш погляд не цілком коректна і визначена. Так, В. А. Дергачев співвідносить амфори з раннім етапом ямної культури (Дергачев 1999, с. 208, рис. 28). При цьому він відзначає близькість амфор, прикрашених наліпними валиками, амфорам придунайської культури Фолтешті II, а також амфорам КШК Богемії. Походження типів інших амфор дослідник пов'язує з посудинами КШК і з амфорами пізньотрипільського керамічного комплексу (Дергачев 1986, с. 46, 82). Є. В. Яровой визначає амфори як «шнурові» (Яровой 1985, с. 85, 86) або овоїдні (Яровой 2000, с. 22). На його думку, основні знахідки цих амфор пов'язані з так званими «пост'ямними» пам'ятками, в групі власно ямних пам'яток він відзначає лише одиничний випадок знахідки подібної амфори (Яровой 2000, с. 22—24). І. Л. Алексеєва вважає, що ранніми є амфори з яйцеподібним корпусом без орнаментації; аналогії їм дослідниця бачить в культурах Чорнавода I і Фолтешті. Пізніми, на її думку, є амфори, прикрашені шнуровим орнаментом, валиком біля основи горла, біля ручок, насічками, відзначаючи при цьому аналогії з культурою Чернавода III, що не може відповідати реальному співвідношенню культур (Алексеева 1992, с. 71—75). Таким чином, думки різних дослідників є досить суперечливими і не співпадають з хронологією Балкано-Дунайських культур, прийнятою в теперішній час (Görsdorf, Bojadħiev 1996).

Дійсно, частина амфор великих розмірів має паралелі в культурах шнурової кераміки. До раннього етапу відносяться ті з них, для яких характерні сферичний тулуб, розташу-

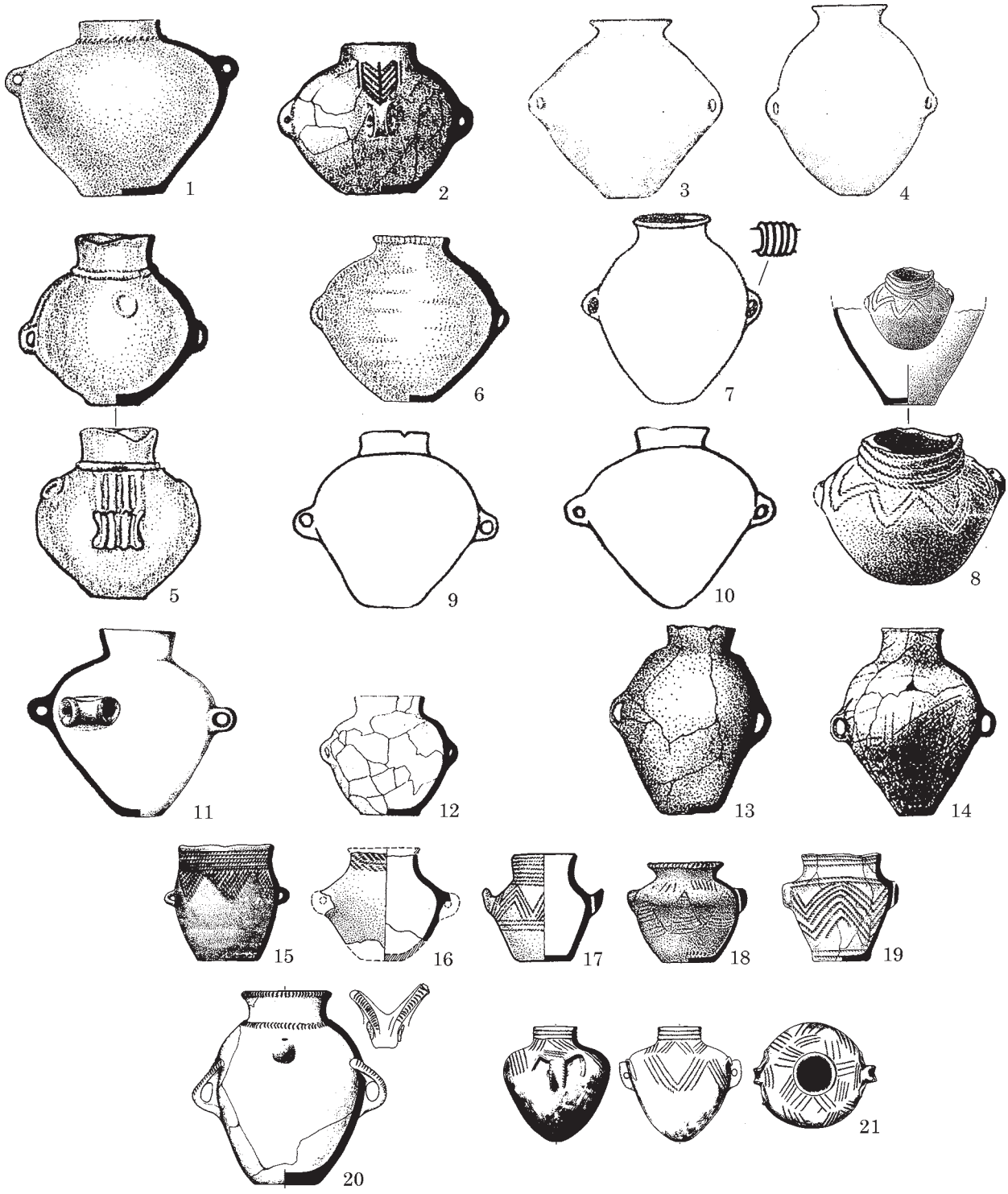

Рис. 4. Посуд з буджацьких поховань, що має паралелі в культурі шнурової кераміки: 1 — Гура Галбене 2/5; 2, 19 — Оланешти 14/1, 1/15; 3, 4 — Бурсучени 1/19, 1/14; 5, 6 — Каушани 1/4, 1/18; 7 — Єфимівка 10/7; 8 — Білолісся, к. 1, насип; 9 — Острівне 2/12; 10 — Яськи 5/26; 11 — Городне, к. 1, насип; 12 — Яблона 1/1; 13 — Тараклія 10/19; 14 — Казаклія 3/13; 15 — Пуркари 1/29; 16 — Градешка I, 5/1; 17 — Михайлівка 3/6; 18 — Нікольске 16/16; 20 — Глине, група Сад 1/15; 21 — Тузли 2/13

вання ручок в середній його частині, короткий вінчик, досить широке дно, іноді — шнуровий орнамент. Прикладом є такі: Оланешти 14/1 (рис. 4: 2), Бурсучени 1/19 (рис. 4: 3), Яблона 1/1 (рис. 4: 12). П. Влодарчак бачить в них риси загальноєвропейського горизонту та усатівської культури і датує в діапазоні 2800—2700 ВС (Iwanowa, Kośko, Włodarczak 2013). Деякі амфори демонструють наявність лише певної шнурової стилістики або паралелей — Білолісся, к. 1 (рис. 4: 8). В інтервалі 2600—2500 ВС, ймовірно, датується амфора з Тараклії II, 10/19 (рис. 4: 13), вона проявляє схожість з амфорою з поховання Нойзідль-ам-Зее (Австрія); інвен-

Рис. 5 Амфори з буджацьких поховань: 1 — Острівне 2/12; 2 — Яськи 5/26; 3,4 — Градешка I, 5/11; 5, 6 — Трапівка 1/18 (фонди ОАМ)

тар цього поховання співвідносять з вучедольською культурою (Harrison, Heyd 2007). Частину амфор можна датувати першою половиною III тис. до н. е., без вужчих прив'язок; в них простежуються паралелі з культурами шнурової кераміки в цілому: Гура-Галбене 2/5 (рис. 4: 1), Острівне 2/12 (рис. 4: 9). Для них характерні сферичний або трохи витягнутий тулуб, високий або короткий вінчик, максимальне розширення тулубу доводиться на його середину або верхню третину (Гура-Галбене 2/5), ручки розміщені в середній частині тулубу або на плечиках, на деяких є канелюри. Деякі екземпляри прикрашені по ручках та тулубу наліпним валиком у вигляді букраній: Градешка 5/11 (рис. 5: 3, 4; 6: 13), Каменка 6/18 (рис. 6: 14) Глине / Сад 1/15 (рис. 4: 20). Зафіксовано жолобок в місці переходу вінця в тулуб: Тараклія II, 10/19 (рис. 4: 13), Острівне 2/12 (рис. 4: 9; 5: 1), або ж налепний валик: Гура-Галбене 2/5 [1]. Амфора з поховання Яськи 5/26 унікальна, її гостродонність, можливо, пов'язана з впливом Дніпро-Бузького ареалу ямної КІС, де відомі невеликі гостродонні амфорки (рис. 4: 10; 5: 2). При цьому зовнішній вигляд, глина, колір і обробка поверхні амфори з Яськи 5/26 близька амфорі з Городнє III, 1/16 (рис. 4: 11), відрізняючись лише формою денця. Окремі екземпляри за деякими характеристиками можна порівняти з раннім етапом моравської групи КШК, тобто з фіналом першої половини III тис. до н. е. (Єфимівка 10/7, Каушани 1/4, 1/18). На одному з них — рельєфний валиковий орнамент у вигляді кола на тулубі, валик також оперізує горло і по плечах спускається до ручок Каушани 1/4 (рис. 4: 5); на іншому орнаментований край вінчика Каушани 1/18 (рис. 4: 6).

Пошук аналогій так званим «шнуровим» (або «овоїдним», «овальним») амфорам з поховань буджацької культури продемонстрував складність однозначного рішення проблеми (Ivanova 2013). Адже цей тип посуду характерний не тільки для кола шнурових культур, але широко представлений також в культурах Балкано-Дунайського ареалу (рис. 7). Там знаходять аналогії і ручки частини амфор, з канелюрами та валиками (рис. 8). Візуальне вивчення доступних примірників цього типу амфор дозволяє говорити про різні технологічні прийоми (які не збігаються з буджацькими), що припускає можливість різного походження деяких з них. Одні екземпляри мали теракотовий колір і лощіння (Градешка I 5/1; Курчі 1/6). Щільне тісто, часом, підлощена поверхня сірого кольо-

1. Поховання Гура-Галбене 2/5 виділяється не тільки амфорою шнурового типу, але й характерною для КШК позою похованого. З іншого боку, ця амфора має схожість з амфорами з усатівських поховань, наприклад, Пуркари 1/21 (Яровой 1990, с. 67, рис. 29: 1).

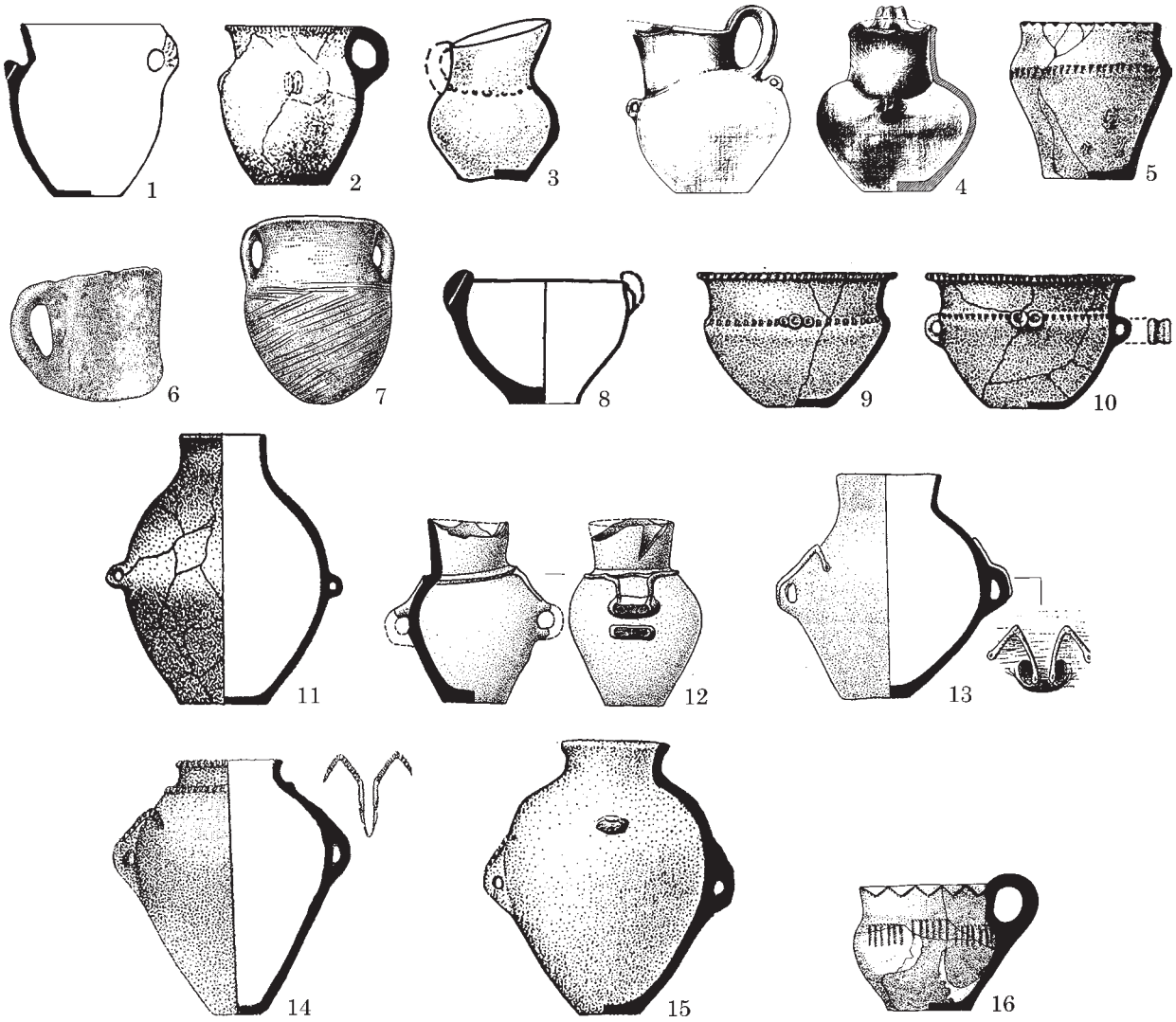

Рис.6. Посуд з буджацьких поховань, що має паралелі в культурах Балкано-Карпатського регіону: 1 — Струмок 1/3; 2, 10 — Тараклія 16/5, 14/1; 3 — Кубей 21/5; 4 — Матроска, к. 1; 5 — Оланешти 3/8; 6 — Ковалевка I, 3/2; 7 — Ковалевка VII, 1/24; 8 — Вишневе 17/36; 9 — Казаклія 8/5; 11 — Саратени 2/10; 12 — Трапівка 1/18; 13 — Градешка I, 5/11; 14, 15 — Каменка 6/18, 3/13; 16 — Оланешти 1/28

ру характеризує амфори з поховань Градешка 5/11, Яськи 5/26, Городнє III, к.1; інші ж екземпляри відрізняла шорстка поверхня та бежевий (Ефимівка 10/7) або рожевий (Острівне 2/2) колір [1]. Деякі амфори мають схожість з посудом кількох культур (Чорнавода II, КШК), зіставлення інших є досить умовним в силу явних відмінностей. Ці типи амфор мають паралелі не лише в КШК, але і в культурах Карпатської улоговини — Мако-Косиги-Чака: Кам'янка 3/13, 6/18 (рис. 6: 14, 15), Трапівка 1/18 (рис. 6: 12), в балканському ареалі — Вінковці — Саратени 2/10 (рис. 6: 11).

На амфорі з Кам'янки 3/13 в публікації (Манзура, Клочко, Савва 1992) не зазначений додатковий наліп на тулубі, подібний традиційним ручкам буджацького посуду. Його наявність, що не має аналогів на амфорах КШК і Нижнього Подунав'я, також вказує на виготовлення цієї амфори в Північно-Західному Причорномор'ї. До цієї підгрупи слід додати амфору з комплексу Глиное, група Сад 1/15 (Разумов та ін. 2013), з двома ручками, оформленими у вигляді букраніїв, і двома додатковими ручками «буджакського» вигляду (рис. 4: 20). Дослідники вважають, що амфорку з комплексу Тузли 2/13 з правобережжя Південного Бугу (рис. 4: 21) слід розглядати як свого роду синкретичний різновид кераміки, де «східна» степова форма поєднується з елементами «західної» рельєфної орнаментації, що пов'язані з Карпато-Балканським регіоном (Разумов та ін. 2015, с. 348).

Особливо цікава в цьому контексті амфорка з Трапівки 1/18 (рис. 5: 5, 6; 6: 12), що виконана в шнурових традиціях, однак вона має злегка асиметричний тулуб і скошений вінчик, що зближує її з асками, відомими в культурах Нижнього Подунав'я. Посудина демонструє

1. Нажаль, немає технічної можливості публікації кольорових світлин цих амфор.

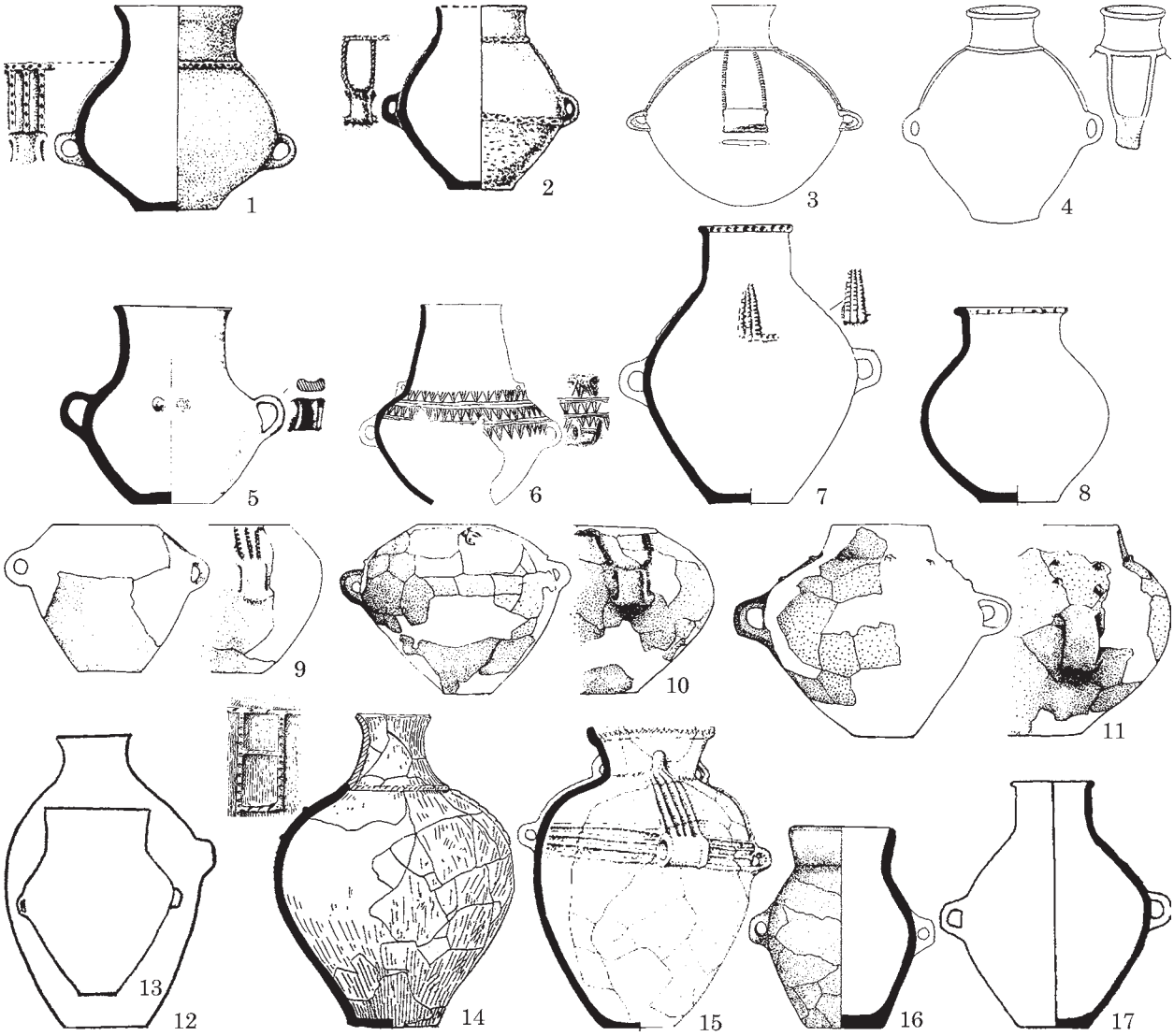

Рис. 7. Амфори й амфороподібний посуд Балкано-Дунайського регіону: 1 — Ливезіль-Дялулул Сарбулуй; 2 — Хорія; 3 — Певкакія Магула (Греція); 4 — Врдник (Сербія); 5 — Кындача (Болгарія); 6 — Басарабі (Коцофені IIIа); 7, 8 — Тирпешті (тип Тирпешті); 9—11 — Фолтешті II; 12 — Забала (тип Забала); 13 — Байю (Коцофені); 14 — Кателу Ноу (Фолтешті II); 15 — Валя Лупулуй; 16 — Карлігі-Алдешті; 17 — Тирпешті (1, 2, 6—17 — Румунія)

оригінальне поєднання кількох керамічних традицій і, ймовірно, відноситься до місцевого виробництва.

Швидше за все, можна говорити про місцеве виробництво більшості амфор, з аналогіями в культурах Південно-Східної і Центральної Європи (КШК, культури Нижньодунайського басейну). Це проявилося і в оформленні амфор пластичним орнаментом, і в формі ручок, і в поєднанні різнокультурних елементів в одному екземплярі.

Зазначимо, що досить рідко амфори витягнутих пропорцій відомі власне в комплексах культур шнурової кераміки (Buchvaldek 1958). Проте, форма тулубу амфори і стилістика її оформлення є важливою хронологічною ознакою. Ранній етап (як і «загальноєвропейський горизонт КШК») характеризується поширенням амфор зі сферичним тулубом. Амфори з подовженим тулубом є більш пізніми, їх походження М. Бухвальдек пов'язував з культурами Нижнього Дунаю, виділяючи «дунайський тип», для якого характерний рельєфний (валиковий) орнамент, досить поширений в синхронних культурах Нижнього Подунав'я (Buchvaldek 1997, S. 182). П. Влодарчак звертає увагу на той факт, що «овальні» амфори відомі з раннього бронзового віку практично у всій зоні Балкано-Карпатського басейну, але в КШК виявлені тільки в південних групах, в областях, прилеглих до зон поширення ямної культури — в Богемії, Моравії, Нижній Австрії. Дослідник виділяє «дунайський шлях» розповсюдження ямної культури і відзначає її певний вплив на формування керамічного комплексу в деяких групах КШК. Саме за допомогою ямного населення культурами шнурової кераміки були сприйняті типи амфор, характерні

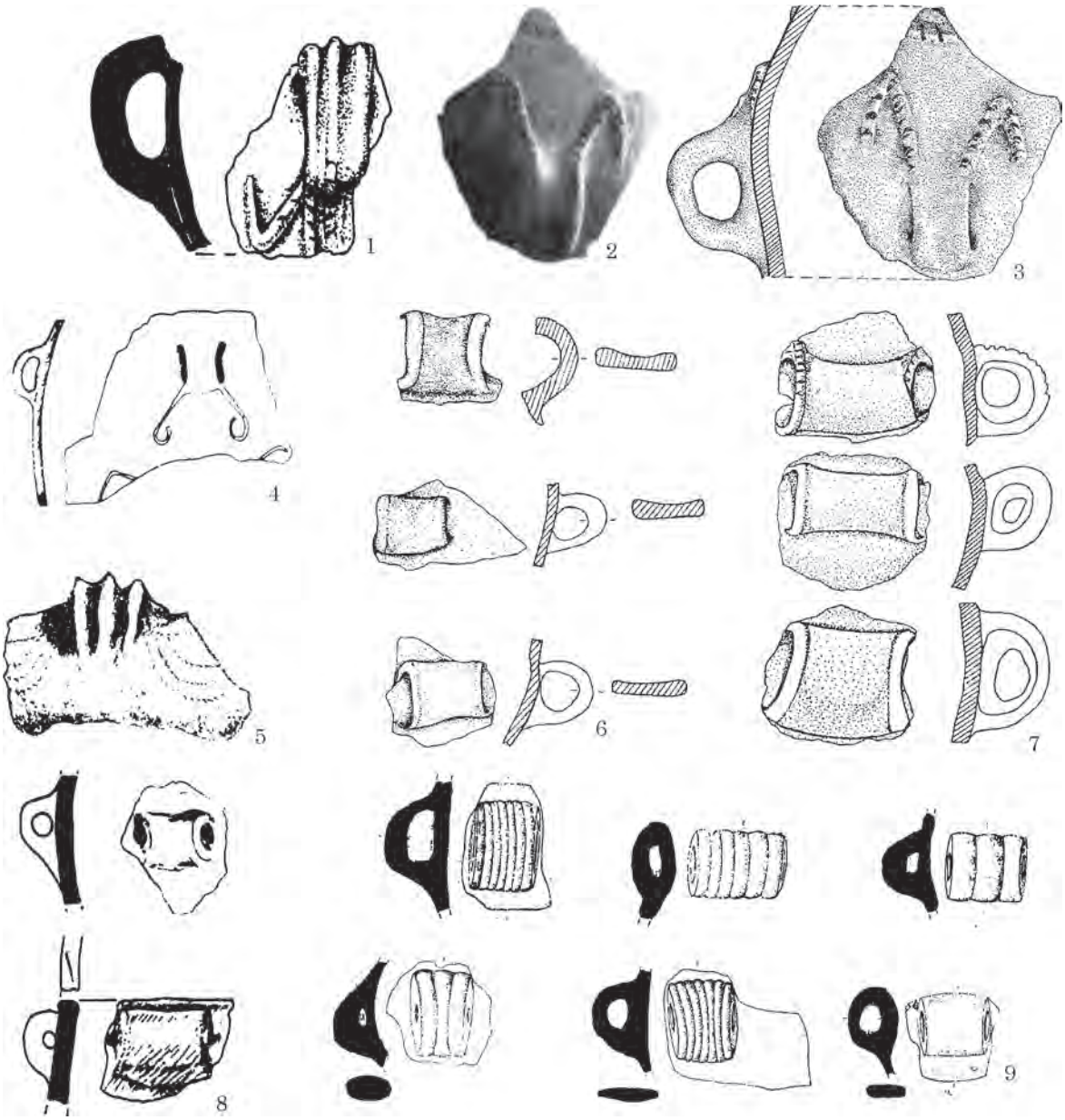

Рис. 8. Елементи оформлення кераміки різних культур, що мають аналогії в буджацькій культурі: 1 — Лункавиця; 2, 3 — Стойкань; 4, 5 — Єзерово II; 6 — Алдешті; 7 — Богданешті-Тодоскану; 8 — Бада-Бунар (Чернавода III); 9 — Дуранкулак, шар II (Чернавода III)

для карпатських культур і окремі елементи поховальної обрядовості. Найбільше ж ямний вплив проявляється в моравській групі КШК (Wlodarczak 2010, p. 302).

Амфори культури Коцофені. Амфорку з поховання Болград 5/6 (рис. 11: 9; 12: 3, 4) досить довго помилково відносили до ККА. Однак М. Шмит вважає. що ця посудина не має до культури ККА ніякого відношення. На наш погляд, найближчі аналогії їй можна знайти в культурі Коцофені, серед групи кераміки з аркоподібними ручками, яку П. Роман виділяє в тип IXa (Roman 1976, p. 130, pl. 27). Дещо інша форма тулубу дозволяє припустити, що посудина не є імпортом, а має місцеве походження.

Амфори культури Глина та Єдинецької культури. Одиничним екземпляром представлена асиметрична амфора, яку можна співвідносити з культурою Глина III — Шнекенберг, вона походить з поховання Холмське 1/21. Щільне рожеве тісто з незначним лощінням не характерно для буджацької культури, що може свідчити про імпорт. Ймовірно, модифікацією амфори єдинецької культури є посудина з трубчастими ручками, що з'єднують край вінчика з плічками; вона походить з правобережжя Південного Бугу, з поховання Ковалівка VIII 1/24 (рис. 6: 7). Округле дно, ймовірно, з'явилося під впливом ямного посуду сусіднього південнобужського варіанту ямної культури. Походження єдинецької культури В. А. Дергачов пов'язує з культурами Карпатської улоговини (Дергачев 1986, с. 117), а Я. Махник — з територією Нижнього Дунаю, припускаючи просування населення на північ уздовж

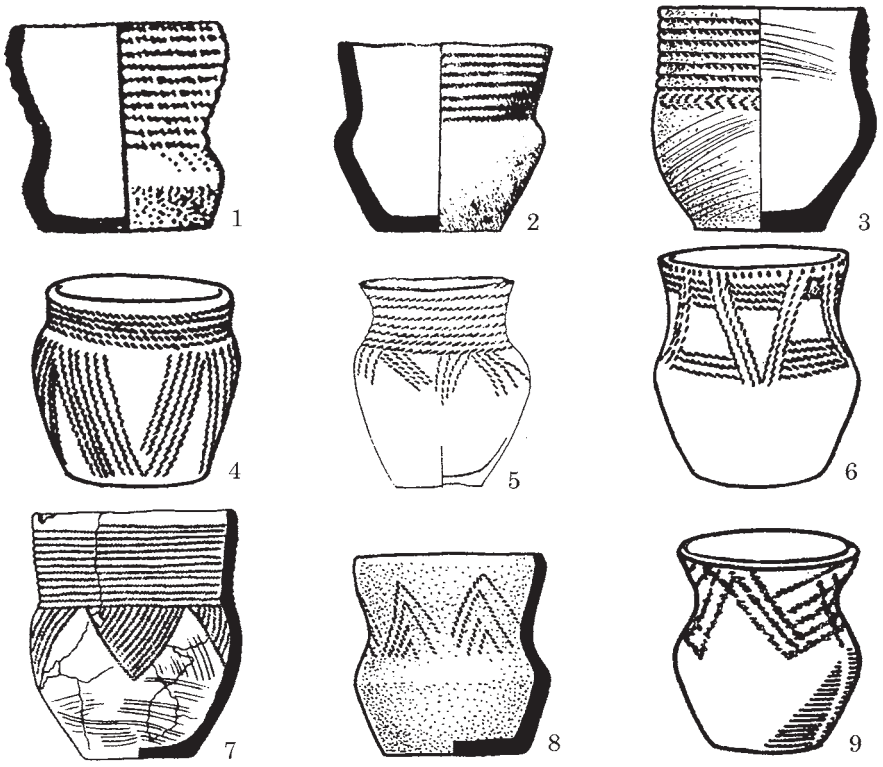

Рис. 9. Кубки з буджацьких поховань, що демонструють зв'язки з культурами шнурової кераміки: 1 — Мирне 1/12; 2 — Бутор 9/3; 3, 8 — Трапівка 6/20, 4/5; 4, 6 — Баштанівка 7/21, 7/12; 5 — Курчи 3/11; 7 — Холодна балка 1/13; 9 — Єфимівка 9/17; 10 — Городне III, 1/16; 11 — Яськи 5/26; 12 — Біляївка 1/32; 13 — Молога 2/3

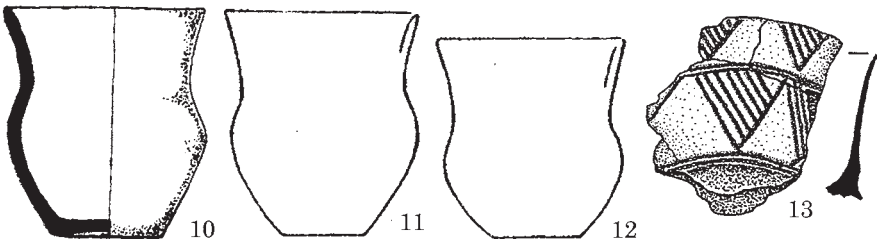

Рис. 10. Кубки з буджацьких поховань, що демонструють зв'язки з культурами шнурової кераміки: 1 — Дивизія II, 2/5; 2 — Курчи 3/9; 3 — Мирне 1/12; 4, 7 — Баштанівка 7/21, 7/12; 5 — Каменка, к. 1, насип; 6, 8 — Трапівка 4/5, 6/20 (фонди ОАМ)

▽

Рис. 11. Кераміка буджацької культури, що має паралелі в культурах Балкано-Карпатського регіону: 1 — Нерушай 9/9; 2 — Вишневе 52/3; 3, 6, 10 — Новоградківка 2/9, 5/3, 5/4; 4 — Алкалія 4/2; 5 — Старі Беляри 1/14; 7 — Щербанка 1/10; 8 — Трапівка 5/6; 9 — Болград 5/6; 11 — Старі Дубоссари 1/38; 12 — Тараклія 14/16; 13 — Дзинілор 9/12; 14 — Холмске 1/16; 15 — Дивизія II, 2/5; 16 — Курчи 3/8

Прута (Machnik 1991, p. 42). Але посуд подібного вигляду відомий і в культурі Глина.

Кубки. *Кубки КШК* (рис. 9; 10). З загальношнуровим горизонтом КШК можна співпоставити два кубки — Бутор 9/3, Трапівка 6/20 (рис. 9: 2, 3), тому ми вважали за можливе, віднести їх до раннього етапу буджацької культури. На думку доктора П. Влодарчака, вони мають паралелі з типом B1 середньоєвропейських кубків, за класифікацією М. Бухвальдека (Buchvaldek 1966, S. 138, Abb. 5). Подібна стилістика відома в оформленні деяких кубків Середньої Німеччини (Matthias 1982, Taf. 54: 10; 109: 6) і Північно-Західного Причорномор'я, зокрема кубка з Холодної балки 1/13 (рис. 9: 7). На думку П. Влодарчака, вплив пізніх культур кола КШК простежується на кубках з Курчі 3/9, Баштанівки 7/12, Ефимівка 9/17 (рис. 9: 5, 6, 9). На місцеве їх виробництво вказує не тільки форма, але й спотворення орнаментальних схем, порушення ритміки орнаменту, розчленовування горизонтального фриза зиґзаґом. Але такі порушення стандартів зустрічаються на периферіях КШК. Наприклад, подібні «нестандартні» мотиви з порушенням орнаментального ритму зафіксовані на кубку, що походить з південно-західної частини Німеччини, в ареалі р. Таубер (Dresely 2004, Taf. 10: 3). Горщик з поховання Баштанівка 7/12 (рис. 9: 6; 10: 7) також має, на думку П. Влодарчака, паралелі в орнаментації на кубках пізньої групи КШК Німеччини (Matthias 1982, Taf. 29: 7). Крім специфіки оформлення, зовнішній вигляд, тісто, домішки, технологія виготовлення дозволяють вважати цю групу кубків виробами місцевих майстрів.

Культура Коцофені. Два кубкоподібних екземпляри з витягнутим горлом та невеликими ручками по краю вінчика також, мабуть, пов'язані з культурою Коцофені (рис. 11. 12,

Рис. 12. Кераміка буджацької культури, що має паралелі в культурах Балкано-Карпатського регіону: 1 — Матроска, к. 1; 2 — Кубей 21/5; 3,4 — Болград 5/6; 5 — Струмок 1/3; 6 — Новоградківка 2/9; 7,8 — Курчи 3/8 (фонди ОАМ)

13). Один з них, на думку авторів розкопок, є імпортом (Тараклія 14/16), інший (Дзінілор 9/12) ми вважаємо досить грубою імітацією (рис. 11. 13). Але подібний посудин відомий й в культурі Чернавода II.

Культура лійчастого посуду. Можливо, в культурі лійчастого посуду має паралелі посудина з поховання Дивізія II 2/5 (рис. 11: 15). На досить пізній характер анклавів КВК (аж до другої чверті III тис. до н. е.) в західній частини Волинської височини вказує М. Шмит (Шмит 2001—2002, с. 257).

Аски. Цей тип посуду має петлеподібну ручку, злегка скошений вінчик і майже завжди злегка асиметричний тулуб (рис. 1: 21; 6: 3, 4). Два примірника не орнаментовані, на двох в місці переходу шийки в тулуб є наліпи у вигляді горошин (рис. 12: 2); ще на одному — нігтьові насічки в місці з'єднання тулубу й вінчика, який виявився обламаним в давнину. Найбільш виразний аск походить зі зруйнованого кургану у с. Матроска (рис. 6: 4; 12: 1), що є, без сумніву імпортом. До імпорту можна віднести і інші аски, про що говорять такі ознаки деяких з них, як оливковий колір щільного тіста, лощена поверхня. Аски мали широке розповсюдження в Карпато-Балканському ареалі, тому співвідносити їх походження з окремою культури не має можливості, хоча Я. Махник перший з найдених асків, Глибоке 2/11 (рис. 1: 21) відносив до культури Глина III (Machnik 1991).

Чаші. *Культура Баден*. Дві унікальні біконічні чаши (Курчі 3/8, Світлий 1/10) з шнуровим орнаментом у вигляді зірок з сьома кінцями (рис. 11: 16; 12: 7, 8) мають аналогії в ареалі культури Баден, в пізньобаденському шарі на поселенні Кошич-Барче, Словаччина (Vladar 2008, s. 79, obr. 3). І саме для цієї пам'ятки дослідник відмічає сприйняття ямних традицій, якими він пояснює появу на поселенні небагатьох посудин, прикрашених шнуровим орнаментом, а також шорстку поверхню деяких екземплярів (Vladar 2008, s. 86). Деякі відмінності в профілі чаш двох регіонів вказують на їх місцеве походження.

Культура Чернавода II. До типу чаш можна віднести дві «кратероподібни посудини» з поховань Казаклія 8/5 і Тараклія 14/1 (Agulnikov 1995), прикрашених насічками і ручками-наліпами. Поверхня їх має оливковий колір та лощіння і є імпортом. (рис. 6: 9, 10).

Культура Коцофени Деякі з чаш знаходять аналогії в культурі Коцофені, як за формою, так і в стилістиці орнаменту (рис. 11: 2—4, 10, 11). Можливо, деякі з них є імпортом або вдалою імітацією — Новоградківка 2/9 та 5/4 (рис. 11: 3, 10; 12: 6).

Горщики. Горщики і горшкоподібний посуд є найбільш численним в керамічному комплексі буджацької культури — 161 екземпляр (або 34,5 % усієї кількості кераміки), вони варіюють по пропорціям і за профілем. Переважають плоскодонні посудини, округлодонних відомо близько десятка, більше половини з них зосереджені на правому березі Південного Бугу, відображаючи зв'язок з південнобужським варіантом ямної КІС.

Горщики ККА. На ранньому етапі буджацької культури відомі поодинокі горщики, стиль оформлення яких, на думку М. Шмит, можна порівняти з керамікою культури кулястих амфор (рис. 2: 11—14). Аналогії виділеної посуді можна знайти в подільській і волинській групах ККА, цілком імовірним є зв'язок з сіретською групою, яка демонструє досить ранні дати (Szmyt 2009, p. 242—244). На жаль, в силу ряду причин, у автора не було можливості їх візуального огляду.

Горщики Чорнавода II. Вони характеризуються відсутністю уніфікації і достатньою різноманітністю. Орнаментовані трохи більше десятка екземплярів; найчастіше це — насічки або відбитки шнура на плічках або під вінчиком (рис. 6: 5; 11: 8), іноді — ялинкові композиції або напівовали, зафіксовані наліпи у вигляді горошин, поверхня деяких оформлена пальцьовими защипами. Поширені насічки, защипи або відбитки шнура по краю вінчика, так оформлені близько третини горщиків.

Але всі ці типи, в основному поодинокі, зовнішній вигляд поверхні та технології ліпленні подібні для традиційних буджацьких, тому їх слід визнати запозиченням та імітацією, пов'язаними впливом з Нижньодунайського ареалу.

Глечики, кухлі. Глечики не мають стандартної форми, в них відсутний злив, так що назва це досить умовна; об'єднує їх наявність виділеного вінчика і петлеподібні ручки. Інколи вони орнаментовані (рис. 6: 16). Близькими до них є екземпляри, які, крім ручки, від неї осторонь мають наліпи, в одному випадку невеликі парні — Тараклія 16/5 (рис. 6: 2), в іншому — сплощений наліп з вертикальним отвором, прикрашений відбитками шнура — Струмок 1/3 (рис. 6: 1). Глечики з невеликими наліпами, але без орнаменту, відомі в культурі Мако, Угорщина (Machnik 1991), на півночі Болгарії, в шарі поселення раннього бронзового віку Хотниця-Оманський Дол (Krauss 2006, S. 13, Abb. 6.9), в ямному похованні Голяма Детеліна 2/24 у Фракії. Обидва варіанти глечиків є в керамічному комплексі буджацької культури. Походження поширених в культурі Мако глечиків пов'язують з балканськими культурами, але передавальним середовищем вважають ямні племена. Підтвердженням цієї тези є, наприклад, знахідка аналогічного глечику в ямному похованні кургану Вербиця в Олтенії (Vollmann 2009, S. 284, Taf. 2.1). Скоріш за все, модифікацією відомих в керамічному комплексі Мако глечиків з невеликими ручками-налепами є нечисленні посудини з інших районах Північного Причорномор'я, наліп на них також найчастіше має шнурової орнамент. Можна припустити їх просування на схід завдяки населенню буджацької культури.

Банки («буджацькі банки») і банкоподібний посуд, можливо, був пов'язаний походженням з керамікою культур Коцофені і Костолац, де відомі подібні, але неорнаментовані, форми, з підлощеною поверхнею. П. Роман включає посудини схожого вигляду в тип XVII (Roman 1976, p. 133, pl. 32: 8); в чомусь близькі типи Ib2 (Roman 1976, p. 117, pl. 12, 18) і IId (Roman 1976, p. 120, pl. 15: 8, 14, 15). Вони поширені в усьому ареалі культури Коцофені, в тому числі й на півдні, в Подунав'ї (Коцофені-Магура болгарських археологів), де, швидше за все, і могли мати місце контакти двох культур. Частково близькі неорнаментованим банкам чаши усечено-конічного вигляду високих пропорцій (рис. 11: 4), такі чаші П. Роман виділяє в тип XXV (Roman 1976, p. 134, pl. 34: 5). Все ж банки (досить різних форм) набули широкого поширення саме в буджацькому середовищі, вже на ранньому етапі на них з'являється шнурова орнаментація, яка прикрашає всю поверхню посудини, часом — в поєднанні з відбитками трубочки. Для кераміки Коцофені характерним є заглиблений орнамент, з відбитками штампів, які іноді відомі й серед буджацького посуду (рис. 11: 3, 10; 12: 6). Досить численними залишаються неорнаментовані екземпляри (рис. 11: 5—7). «Буджацьки банки» відразу ж стають одним з маркерів матеріального комплексу буджацької культури.

Сучасні генетичні дослідження й археологічні реалії. Розглядаючи питання імпорту, культурних контактів і взаємовпливів, слід зупинитися на досить новій у генетиків концепції. Нещодавно вийшло кілька робіт з результатами спільної роботи археологів і палеогенетиків, де особлива увага приділена інтерпретації результатів за даними загальногеномного аналізу представників євразійських землеробських і степових кочових популяцій неоліту — ранньої бронзи (Haak et al. 2015; Allentoft et al. 2015). З одного боку, ці інтерпретації пов'язані з питаннями міграцій давнього населення, з іншого — пошуком перших індоєвропейців і їх прабатьківщини. Основним висновком цих комплексних досліджень стало ствердження про те, що міграція племен ямної культури в Центральну Європу привела до формування культур шнурової кераміки і поширенню в Європі індоєвропейських мов. Як аргумент наводилися дані по дослідженню загальногеномних маркерів, які виявили схожість між двома культурними спільнотами, але, в основному, акцент робився на несподівану присутність ямної генетики в генетиці Центральної і Північно-Західної Європи в бронзову добу. Так, генофонд культури шнурової кераміки на дві третини виявився споріднений генофонду ямної культури [1].

1. У свою чергу, специфіка ямного геному полягає у включенні в нього двох неавтохтонних компонентів — іранських хліборобів і кавказьких мисливців та збирачів.

Аналіз археологічних джерел і дані природничих наук, на наш погляд, не дозволяють погодитися з гіпотезою навали ямних племен на захід, незалежно від її інтерпретації — як мирного переселення або завоювання. Можна припустити, що поява фактично однорідного степового генетичного елементу на всьому степовому ареалі до 3300 р. до н. е., а тим більше поява цього елемента в Центральній і Північно-Західній Європі не може бути пов'язана з його поширенням з Самарського центру. Більш ймовірно припустити, що у цього степового елемента була спільна основа, що з'явилася в степу з початком підвищеної популяційної мобільності. Скоріш за все, ця мобільність була пов'язана із зародженням металургії, а також динамічними змінами в господарському і демографічному устрої степових і фермерських популяцій Європи, також як і населення північних районів Кавказу і Передньої Азії. Ми припускаємо, що «вторгнення» ірано-кавказького елементу в Європу на початку бронзи було не результатом масштабної міграції представників ямної культурної спільності, а наслідком глобальних популяційних і культурних змін в Євразії в кінці атлантичного кліматичного оптимуму (біля 3900 ВС). Можливо, ще до того, як в Європі на початку бронзової доби з'явилися носії «степового» комплексу генів, в самому степу в енеоліті з'явилася колишні жителі Центральної Європи. Тоді переміщення степового елемента в Європу було (принаймні частково) другою фазою міграції європейських експатріатів, які повертались в історичну зону проживання.

На наш погляд, можна говорити про поступове і поетапне переселення ямних племен на територію Центральної і Північно-Західної Європи в ранню бронзову добу, а саме — просування носіїв буджацької культури з одного освоєного регіону в інший. Такий наш висновок ґрунтується не тільки на аналізі матеріальної культури, а й на даних природничих наук — зокрема, на результатах ізотопного аналізу (Gerling, Banffy, Dani 2012). Незважаючи на певні відмінності в матеріальній культурі між пам'ятками ямної культури окремих регіонів Південно-Східної і Центральної Європи, є достатньо підстав об'єднати їх в Балкано-Карпатський варіант ямної культурно-історичної області (Иванова 2014). При цьому керамічний матеріал буджацької культури підтверджує зв'язок цих анклавів з вихідними територіями — з Північно-Західним Причорномор'ям.

Висновки. Розгляд археологічного матеріалу надав можливість підтвердити й обґрунтувати припущення дослідників про існування в Північно-Західному Причорномор'ї особливої культури ранньої бронзової доби — буджацької культури. Археологічні дані дозволяють синхронізувати її з ямною КІС в цілому, виділити в ній ранній і пізній етапи. Хронологічними реперами при цьому виступають не тільки радіовуглецеві дати, але й зіставлення з колом синхронних культур Центральної і Північно-Західної Європи.

Для буджацької культури на ранньому її етапі найбільш вираженими були зв'язки з Балкано-Дунайським регіоном, переважно — з культурами Коцофені III, Езеро В, Єзерово II, Чернавода II. а також з місцевими культурами пізнього енеоліту та ранньої бронзи. На пізньому етапі виявляються контакти з культурами Карпатської улоговини — Глина III — Шнекенберг, Мако — Косиги — Чака, Шомодьвар — Вінковці. На ранньому і пізньому етапах мали місце взаємозв'язки з культурою кулястих амфор і культурами шнурової кераміки. На наш погляд, характерною особливістю буджацької культури була переробка іншокультурних традицій, а не імпорт кераміки і артефактів, хоча і він мав місце. В кераміці проявилися і паралелі з іншими культурами, імітація, сприйняття лише окремих елементів оформлення кераміки; часом, різнокультурні елементи поєднувалися в одному виробі. Основна маса посуду, що виділяє Північно-Західне Причорномор'я в контексті ямної КІС, була виробами місцевих гончарів. Склад глини і технологічні прийоми таких посудин не відрізняються від традиційних буджацьких. Це свідчить про сприйняття певних керамічних традицій, а не про одиничні імпорті. Мабуть, тривали взаємини племен буджацької культури з тим населенням, що просунулося на захід. На це вказують в ряді випадків близькі форми іншокультурної кераміки в ямних похованнях Балкано-Карпатського регіону та в буджацьких пам'ятках. У той же час під західним впливом були створені специфічні форми посуду, характерні тільки для буджацького керамічного комплексу.

Відображенням таких культурних контактів є пам'ятки ямного кола, розташовані в Південно-Східній і Центральній Європі та пов'язані — в тій чи іншій мірі — з Північно-Західним Причорномор'ям. Їх особливістю є синкретизм і сприйняття деяких місцевих рис обряду в контактних зонах, знахідки місцевих артефактів в поховальному інвентарі.

На відміну від інших ареалів ямної КІС, для буджацької культурі є можливість синхронізації її етапів з широким колом культур Південно-Східної і Центральної Європи: імпорти та імітації, присутні в похованнях, виступають своєрідними хронологічними реперами. Поряд з радіовуглецевим датами, вони дозволяють датувати поховання і стратиграфічні шари в курганах. Виділення раннього і пізнього комплексів матеріальної культури є одним з компонентів для реконструкції історичного розвитку Північно-Західного Причорномор'я в ранню бронзову добу. Іншим компонентом слід вважати іншокультурні зв'язки, що проявилися як в ареалі буджацької культури, так і на деяких

територіях Південно-Східної і Центральної Європи.

Саме переробка різнокультурних керамічних традицій, домінування імітацій над імпортами, вказує на довготривалі та активні зв'язки буджацької культури з іншокультурним оточенням. Це дозволяє визначити буджацьку культуру не лише як унікальне структурне утворення в контексті ямної КІС, але і як мобільну спільноту, відкриту для «культурного діалогу». На це вказують появи тих чи інших нових тенденцій у керамічному комплексі буджацької культури на протязі усього часу її існування. Іншим аспектом є поступовий рух на захід, до Балкано-Карпатського регіону та Центральної Європи, населення яке зберігало при цьому зв'язки з Північно-Західним Причорномор'ям.

Подяки. Висловлюю щиру подяку професору Александру Коško (Університет Адама Міцкевича, м. Познань), професору Мажені Шмит (Археологічний музей м. Познань), доктору Петру Влодарчаку (Інститут археології Польської Академії Наук, м. Краків) — за консультації при роботі над статтею; доктору історичних наук Ігорю Бруяко (Одеський археологічний музей) — за надану можливість працювати з керамікою буджацької культури, та науковому співробітнику Центру археології Інституту культурної спадщини АН Республіки Молдова Сергію Агульникову — за повсякчасну допомогу в ознайомленні з колекціями.

ЛІТЕРАТУРА

Алексеева, И. Л. 1992. *Курганы эпохи палеометалла в Северо-Западном Причерноморье.* Киев: Наукова думка.

Дергачев, В. А. 1986. *Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы.* Кишинев: Штиинца.

Дергачев, В. А. 1999. Особенности культурно-исторического развития Карпато-Поднестровья. К проблеме взаимодействия древних обществ Средней, Юго-Восточной и Восточной Европы *Stratum plus*, 2, с. 169-221.

Иванова, С. В. 2014. Балкано-Карпатский вариант ямной культурно-исторической области. *Российская археология*, 2, с. 5-20.

Клейн, Л. С. 1975. Рецензия на: Курганы степной части междуречья Дуная и Днестра. *Советская археология*, 1, с. 297-304.

Клейн, Л. С. 2007 *Древние миграции и происхождение индоевропейских народов*. Санкт-Петербург: СПбГУ.

Манзура, И. В., Клочко, Е. О., Савва, Е. Н. 1992. *Каменские курганы*. Кишинев: Штиинца.

Разумов, С. Н., Лысенко, С. Д., Синика, В. С., Тельнов, Н. П., Четвериков, И. А. 2013. Курганы эпохи бронзы могильника у с. Глиное на левобережье Нижнего Днестра. *Stratum plus*, 2, с. 297-340.

Разумов, С. Н., Смирнов, А. И., Смирнов, Л. И., Карнаух, Е. Г. 2015. Курганы бронзового века у села Тузлы в верховьях Березанского лимана. *Stratum plus*, 2, с. 329-357.

Субботин, Л. В. 2000. Северо-Западное Причерноморье в эпоху ранней и средней бронзы. *Stratum plus*, 2, с. 350-387.

Черняков, И. Т. 1979 Культурно-хронологическое своеобразие памятников эпохи бронзы Северо-Западного Причерноморья. В: *Проблемы эпохи бронзы юга Восточной Европы. Тезисы докладов конференции; Донецк 3—6 декабря 1979 г.* Донецк, с. 8-10.

Черняков, И. Т., Тощев, Г. Н. 1985. Культурно-хронологические особенности курганных погребе ний эпохи бронзы Нижнего Дуная. В: Станко, В. Н.(ред.). *Новые материалы по археологии Северо-Западного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 5-31.

Шмит, М. 2001—2002. Из исследований контактов между культурами шаровидных амфор и позднего Триполья. *Stratum plus*, 2, с. 246-259.

Яровой, Е. В. 1985. *Древнейшие скотоводческие племена юго-запада СССР (классификация погребального обряда).* Кишинев: Штиинца.

Яровой, Е. В. 1990. *Курганы эпохи энеолита-бронзы Нижнего Поднестровья*. Кишинев: Штиинца.

Яровой, Е. В. 2000. *Скотоводческое население Северо-Западного Причерноморья эпохи раннего металла.* Автореферат диссертации д. и. н. ИА РАН.

Agulnikov, S. 1995. Importuri de pe cursul interior al Dunării on complexele arheologice ale bronzului timpuriu din stepa Bugeacului. *Cercetări Arheologice în Aria Nord Tracă*, I, p. 81-86.

Allentoft, M. E., Sikora, M., Sjögren, K.-G., Rasmussen, S., Rasmussen, M., Stenderup, J., Damgaard, P. B., Schroeder, H., Ahlström, T., Vinner, L. et al. 2015. Population genomics of Bronze Age Eurasia. *Nature*, 522, p. 167-172. doi:10.1038/nature14507

Buchvaldek, M. 1958. Hroby se šňůrovou keramikou ze Sulejovic. *Památky archeologické*, 1, s. 15-39.

Buchvaldek, M. 1966. Die Schnurkeramik in Mitteleuropa — zur Herausstellung der Fundgruppen und der Frage ihrer gegenseitigen Beziehungen. *Památky archeologické*, 1, S. 126-171.

Buchvaldek, M. 1997. Die südosteuropäischen Elemente in der Schnurkeramik. In: Becker, M.-L. (ed.). *Chronos. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*. Eselkamp: Marie Leidorf, S. 181-185.

Dresely, V. 2004. *Schnurkeramik und schnurkeramiker im Taubertal*. Stuttgart: Konrad Theiss.

Gerling, C., Banffy, E., Dani, J. 2012. Immigration and transhumance in the Early Bronze Age Carpathian Basin: the occupants of a kurgan. *Antiquity*, 86, p. 1097-1111.

Görsdorf J. Bojadziev, J. 1996. Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichte. Berliner ^{14}C-Datierungen von bulgarischen archäologischen Fundpldtzen. *Eurasia Antiqua*, 2, S. 105-173.

Haak, W., Lazaridis, I., Patterson, N., Rohland, N., Mallick, S., Llamas, B., Brandt, G., Nordenfelt, S., Harney, E., Stewardson, K. et al. 2015. Massive migration from the steppe was a source for Indo-European languages in Europe. *Nature*, 522, s. 207-211, doi:10.1038/nature14317

Harrison, R. J., Heyd, V. 2007. The Transformation of Europe in the Third Millennium BC: The Example of «Le Petit Chasseur I+III» (Sion, Valais, Switzerland). *Praehistorische Zeitschrift*, 82, 2, p. 129-214.

Ivanova, S. 2013. Connections between the Budzhak Culture and Central European Groups of the Cordered Ware Culture. *Baltic-Pontic Studies*, 18, p. 86-120.

Iwanowa, S., Kośko, A., Wlodarczak, P. 2014. Komponent tradycji kultur ceramiki sznurowej. Amfory w północny-zachodnio nadczarnomorskich grobach kultury jamowej. *Arhaeologia Bimaris*, 6, s. 351-386.

Kośko, A. 2009. Transit routs between the Baltic and the Black Seas: early development stages — from

the 3rd to the middle of the 1st millennium BC. *Baltic-Pontic Studies*, 14, p. 9-18.

Krauss, R. 2006. Indizien für Mittelbronzezeit in Nordbulgarien. *Archaeologia Bulgarica*, X, 3, S. 3-26.

Machnik, J. 1991. *The earliest Bronze Age in the Carpatian Basin*. Bradford: Bradford University.

Matthias, W. 1982. *Kataloge zur mitteldeutschen Schnurkeramik*. Landesmuseums, V. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften.

Roman, P. 1976. *Cultura Coţofeni*. Biblioteca de arheologie, XXVI. Bucharest: Editura Academiei. Republicii Socialiste România.

Szmyt, M. 1999. *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe 2960—2350 BC*. Poznań: Adam Mickiewicz University.

Vladar, J. 2008. K problematike kultúrnej príslušnosti keramiky so šnúrovou ornamentikou z Košíc-Barce. *Studia Historica Nitriensia*, 14, s. 75-93.

Vollmann, D. 2009. Der Makó-Kosihy-Čaka-Komplex und die früheste Nagyrév-Kultur an Donau und Thei. In: Berteme, F (ed.). *Zeiten — Kulturen — Systeme. Gedenkschrift für Jan Lichardus*. Langenweiisbach: Beier & Beran, S. 271-288.

Włodarczak, P. 2010. Dunajski szlak kultury grobów jamowycha problem genezy kultury ceramiki sznurowej. Włodarczak. In: Czopek, S. (ed.). *Mente et rutro*. Rzeszów: Archaeologica Ressoviensis, s. 299-325.

REFERENCES

Alekseeva, I. L. 1992. *Kurgany epohi paleometalla v Severo-Zapadnom Prichernomorye.* Kiev: Naukova dumka.

Dergachev, V. A. 1986. *Moldaviya i sosednie territorii v epohu bronzy*. Kishinev: Shtiincza.

Dergachev, V. A. 1999. Osobennosti kulturno-istoricheskogo razvitiya Karpato-Podnestrovya. K probleme vzaimodejstviya drevnikh obshhestv Srednej, Yugo-Vostochnoj i Vostochnoj Evropy. *Stratum plus*, 2, s. 169-221.

Ivanova, S. V. 2014. Balkano-Karpatskij variant yamnoj kulturno-istoricheskoj oblasti. *Rossijskaya arkheologia*, 2, s. 5-20.

Klejn, L. S. 1975. Reczenziya na: Kurgany' stepnoj chasti mezhdurechya Dunaya i Dnestra. *Sovetskaya arheologiya*, 1, s. 297-304.

Klejn, L. S. 2007. *Drevnie migrazii i proishozhdenie indoevropejskih narodov*. Sankt-Peterburg: SPbGU.

Manzura, I. V., Klochko, E. O., Savva, E. N. 1992. *Kamenskie kurgany*. Kishinev: Shtiincza.

Razumov, S. N., Lysenko, S. D., Sinika, V. S., Telnov, N. P., Chetverikov, I. A. 2013. Kurgany epohi bronzy mogilnika u s. Glinoe na levoberezhye Nizhnego Dnestra. *Stratum plus*, 2, s. 297-340.

Razumov, S. N., Smirnov, A. I., Smirnov, L. I., Karnaukh, E. G. 2015. Kurgany bronzovogo veka u sela Tuzly v verhovyah Berezanskogo limana. *Stratum plus*, 2, s. 329-357.

Subbotin, L. V. 2000. Severo-Zapadnoe Prichernomorye v epohu rannej i srednej bronzy. *Stratum plus*, 2, s. 350-387.

Chernyakov, I. T. 1979. Kulturno-hronologicheskoe svoeobrazie pamyatnikov epohi bronzy Severo-Zapadnogo Prichernomorya. In: *Problemy epohi bronzy yuga Vostochnoj Evropy. Tezisy dokladov konferenczii; Doneczk 3—6 dekabrya 1979 g*. Doneczk, s. 8-10.

Chernyakov, I. T., Toshhev, G. N. 1985. Kulturno-hronologicheskie osobennosti kurgannyx pogrebenij epohi bronzy Nizhnego Dunaya. In: Stanko, V. N.(ed.). *Novye materialy po arheologii Severo-Zapadnogo Prichernomorya*. Kiev: Naukova dumka, s. 5-31.

Szmyt, M. 2001—2002. Iz issledovanij kontaktov mezhdu kulturami sharovidnyh amfor i pozdnego Tripolya. *Stratum plus*, 2, s. 246-259.

Yarovoj, E. V. 1985. *Drevnejshie skotovodcheskie plemena yugo-zapada SSSR (klassifikacziya pogrebalnogo obryada*). Kishinev: Shtiincza.

Yarovoj, E. V. 1990. *Kurgany epohi e'neolita—bronzy Nizhnego Podnestrovya.* Kishinev: Shtiincza.

Yarovoj, E. V. 2000. *Skotovodcheskoe naselenie Severo-Zapadnogo Prichernomorya epohi rannego metalla.* Avtoreferat dissertazii d. i. n. IA RAN.

Agulnikov, S. 1995. Importuri de pe cursul interior al Dunării în complexele arheologice ale bronzului timpuriu din stepa Bugeacului. *Cercetări Arheologice în Aria Nord Tracă*, I, p. 81—86.

Allentoft, M. E., Sikora, M., Sjögren, K.-G. Rasmussen, S., Rasmussen, M., Stenderup, J., Damgaard, P. B., Schroeder, H., Ahlström, T., Vinner, L. et al. 2015. Population genomics of Bronze Age Eurasia. *Nature*, 522, p. 167-172. doi:10.1038/nature14507

Buchvaldek, M. 1958. Hroby se šňůrovou keramikou ze Sulejovic. *Památky archeologické*, 1, s. 15-39.

Buchvaldek, M. 1966. Die Schnurkeramik in Mitteleuropa — zur Herausstellung der Fundgruppen und der Frage ihrer gegenseitigen Beziehungen. *Památky archeologické*, 1, S. 126-171.

Buchvaldek, M. 1997. Die südosteuropäischen Elemente in der Schnurkeramik. In: Becker, M.-L. (ed.). *Chronos. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*. Eselkamp: Marie Leidorf, S. 181-185.

Dresely, V. 2004. *Schnurkeramik und schnurkeramiker im Taubertal*. Stuttgart: Konrad Theiss.

Gerling, C., Banffy, E., Dani, J. 2012. Immigration and transhumance in the Early Bronze Age Carpathian Basin: the occupants of a kurgan. *Antiquity*, 86, p. 1097-1111.

Görsdorf J. Bojadziev, J. 1996. Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichte. Berliner ^{14}C-Datierungen von bulgarischen archäologischen Fundplдtzen. *Eurasia Antiqua*, 2, S. 105-173.

Haak, W., Lazaridis, I., Patterson, N., Rohland, N., Mallick, S., Llamas, B., Brandt, G., Nordenfelt, S., Harney, E., Stewardson, K. et al. 2015. Massive migration from the steppe was a source for Indo-European languages in Europe. *Nature*, 522, s. 207-211, doi:10.1038/nature14317

Harrison, R. J., Heyd, V. 2007. The Transformation of Europe in the Third Millennium BC: The Example of «Le Petit Chasseur I+III» (Sion, Valais, Switzerland). *Praehistorische Zeitschrift*, 82, 2, p. 129-214.

Ivanova, S. 2013. Connections between the Budzhak Culture and Central European Groups of the Cordered Ware Culture. *Baltic-Pontic Studies*, 18, p. 86-120.

Iwanowa, S., Kośko, A., Wlodarczak, P. 2014. Komponent tradycji kultur ceramiki sznurowej. Amfory w północny-zachodnio nadczarnomorskich grobach kultury jamowej. *Arhaeologia Bimaris*, 6, s. 351-386.

Kośko, A. 2009. Transit routs between the Baltic and the Black Seas: early development stages — from the 3rd to the middle of the 1st millennium BC. *Baltic-Pontic Studies*, 14, p. 9-18.

Krauss, R. 2006. Indizien für Mittelbronzezeit in Nordbulgarien. *Archaeologia Bulgarica*, X, 3, S. 3-26.

Machnik, J. 1991. *The earliest Bronze Age in the Carpatian Basin*. Bradford: Bradford University.

Matthias, W. 1982. *Kataloge zur mitteldeutschen Schnurkeramik*. Landesmuseums, V. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften.

Roman, P. 1976. *Cultura Coţofeni*. Biblioteca de arheologie, XXVI. Bucharest: Editura Academiei. Republicii Socialiste România.

Szmyt, M. 1999. *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe 2960—2350 BC*. Poznań: Adam Mickiewicz University.

Vladar, J. 2008. K problematike kultúrnej príslušnosti keramiky so šnúrovou ornamentikou z Košíc-Barce. *Studia Historica Nitriensia*, 14, s. 75-93.

Vollmann, D. 2009. Der Makó-Kosihy-Čaka-Komplex und die früheste Nagyrév-Kultur an Donau und Thei. In: Berteme, F (ed.). *Zeiten — Kulturen — Systeme. Gedenkschrift für Jan Lichardus*. Langenweissbach: Beier & Beran, S. 271-288.

Włodarczak, P. 2010. Dunajski szlak kultury grobów jamowycha problem genezy kultury ceramiki sznurowej. Włodarczak. In: Czopek, S. (ed.). *Mente et rutro*. Rzeszów: Archaeologica Ressoviensis, s. 299-325.

S. V. Ivanova

IMPORT OR IMITATION: CHARACTERISING THE BUDZHAK CULTURE OF THE NORTH-WEST PONTIC REGION

Specific feature of the cultural-historical genesis of the North-Western Pontic Region at the turn of the 4th to the 3rd mill. BC is manifested by relations of its population with a foreign cultural environment. This concerns, first and foremost, the Budzhak culture that is a component of the Pit-Grave (Yamna) cultural-historical region. The Budzhak culture represents connections with the Carpathian and Danube, the Corded Ware and the Globular Amphora cultures. The contacts were reflected in two aspects: imports, imitations and parallels in the Budzhak pottery and the occurrence of the Yamna burials found in other territories. Some forms of pottery and elements of its décor are rather surprisingly similar to central European groups of the Corded Ware culture. The analysis of the mainland culture of the Budzhak population enables us to assume the existence of contacts with the Corded Ware culture circle as early as in the first half of the 3rd mill. BC.

The current state of research on the movement of Yamna cultural aspect towards west is also discussed in the paper. The recent genetic analysis results the link of Yamna and Corded Ware populations. They were treated as the evidence of direct massive migration of Steppe people into Central Europe. Archaeological data supporting this concept are few if any. The westernmost enclaves of Yamna culture rather indicate limited intrusion of specialized groups aimed at control of exchange routs and raw material extraction places. It is suggested that formation of Balkan-Carpathian variant of Yamna cultural-historical community is connected to the expansion of the tribes of the Budzhak culture of the North-West Pontic region. The western group of Yamna-Budzhac culture is distinctively different from «core» Yamna by typology of pottery while both aspects share the similar burial rites.

The information obtained as a result of many years of excavations of barrows of the North-Western Pontic Region allow defining the Budzhak culture not only as a unique structural entity within the Yamna cultural-historical area but also as a mobile community opened to «cultural dialogue» and capable of long-distance migrations. Indications of that include imports, imitations, derivatives in the material complex, as well as the population's westward movement to the Central European and Balkan-Carpathian Region.

Keywords: import, imitation, Budzhak culture, North-West Black Sea.

Одержано 15.04.2020

ІВАНОВА Світлана Володимирівна, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.
IVANOVA Svitlana, Doctor of Historical Sciences, Main Researcher, the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalingrada ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine.
ORCID: 0000-0002-3318-8244, e-mail: svi1956@gmail.com.